

In gesprek met Leo Lucassen

‘Zonder economische geschiedenis krijg je een heel raar verhaal.’

Je bent in Leiden begonnen en van daar uit naar Amsterdam gegaan. Sinds kort werk je weer in Leiden, zij het voor halve tijd. Wat voor meesterplan zit er achter?

Nou geen. Ik ben niet iemand die zijn carrière plant. Dat heb ik nooit gedaan. Het is allemaal een beetje vanzelf gegaan. Toen ik studeerde, heb ik zelfs in de laatste fase van mijn studie nooit gedacht dat ik de wetenschap in zou gaan. Dat leek mij iets voor bollebozen en slimmeriken en daar reken ik mijzelf niet toe. Pas toen ik mijn doctoraalscriptie af had — in 1985 — en mijn begeleider Van Arkel op grond van het resultaat zei: ‘Joh, zou je niet een promotiebeurs willen aanvragen hier bij de faculteit?’ dacht ik, misschien is dat wel een idee.

Dat was overigens in dezelfde tijd dat ik met Wim Willems en Annemarie Cottaar contact kreeg, vooral in een kring rond Dik van Arkel die hij het ‘werkgezelschap historische racismestudies’ noemde. Dat waren zowel medewerkers als studenten die zich allemaal bezighielden met aspecten van het historisch racismeonderzoek. Barend ter Haar die nu hoogleraar Chinese geschiedenis is in Leiden, die hield zich toen met de Burakumin in Japan bezig, een gestigmatiseerde minderheid. Van Arkel zelf was met antisemitisme bezig, maar — samen met Chris Quispel en Robert Ross — ook met apartheid in Zuid-Afrika. En toen ben ik mij samen met Wim Willems en Annemarie Cottaar met de geschiedenis van zigeuners en woonwagenbewoners gaan bezighouden, omdat dat een interessante *case* was en er heel weinig over bekend was.

Ik heb toen drie jaar lang een beurs gehad van de faculteit om promotieonderzoek te doen. Aan het einde daarvan kwam ik ook in contact met André Köbben, die destijds nog directeur was van het Centrum voor Onderzoek van Maatschappelijke Tegenstellingen (COMT) en referent bij mijn proefschrift. Via hem en mijn co-promotor Kees Groenendijk, hoogleraar rechtssociologie in Nijmegen, werden Wim en ik gevraagd om een boek te schrijven over

het beleid ten aanzien van buitenlandse zigeuners die vanaf het einde van de jaren zestig naar Nederland zijn gekomen uit Joegoslavië, en waar een heel integratiebeleid op los is gelaten in de jaren zeventig en tachtig. Daar wilde men bij het Landelijk Bureau Racismebestrijding, het LBR in Utrecht, graag een analyse van.

In 1990 waren zowel mijn dissertatie als het boek met Wim Willems klaar. Toen was ik qua loopbaan ook even terechtgekomen bij de juristen in Nijmegen. Daar was ik officieel in dienst voor dat tweede project en daarna ben ik bij Köbben terechtgekomen, die bij de sociale faculteit in Leiden het COMT leidde. Ik heb toen met hem samen een boek geschreven over het beleid ten aanzien van onderwijs in eigen taal en cultuur. Dat was ook weer een derde geldstroom opdracht vanuit het Ministerie van Binnenlandse Zaken (dat toen nog het minderhedenbeleid coördineerde) die dat eens een keer op een rij wilde hebben. Hij was een erg leuke man om mee samen te werken, gaf mij ook veel vrijheid.

224

Kort daarna heeft Peter Klein zich over mij ontfermd zou je kunnen zeggen, en die heeft gezegd: 'Wat zou je ervan vinden om een KNAW-*fellowship* aan te vragen?' Peter zat toen weer in Leiden als opvolger van Roorda. Hij was in 1985 uit Rotterdam gekomen en vond het belangrijk dat er meer aandacht zou komen voor migratiegeschiedenis en wilde ook mij en Wim Willems erbij betrekken. Peter is toen een beetje mijn beschermheer geweest. Dat *fellowship* heb ik toen gekregen, althans in eerste instantie voor drie jaar en later, met Peters steun, is dat tot vijf jaar verlengd. Dat laatste was belangrijk, omdat de faculteit zich daarmee verplichtte om mij na afloop van die vijf jaar op zijn minst een halve vaste plaats aan te bieden. Ik heb toen mijn boek *Zigeuner. Die Geschichte eines polizeilichen Ordnungsbegriffes* (Böhlau 1996) af kunnen maken en daarnaast heb ik mijn belangstelling enigszins verlegd naar de migratiegeschiedenis. Daarnaast heb ik vanaf 1991 bij de vakgroep geschiedenis allerlei colleges gegeven en een collegereeks over migratiegeschiedenis opgezet. Zo raakte ik in 1996 voor halve tijd in vaste dienst op een UD-plaats.

Inmiddels had ik mijn zinnen gezet op een Pionierssubsidie van NWO en ben ik daar ideeën over gaan ontwikkelen in Leiden. In eerste instantie is dat toen niet goedgekeurd omdat er te veel goede kandidaten waren. Het jaar daarop is het wel goedgekeurd, alleen toen kreeg ik het probleem dat Leiden eigenlijk niet wilde *matchen* en ik in Amsterdam terecht ben gekomen.

Zo heb ik steeds allerlei onderzoeksplannen ontwikkeld en ingediend zoals het KNAW-*fellowship*, het Pionierproject en dat soort dingen, maar heb ik loopbaantechnisch nooit echt diep nagedacht. Leiden kwam ook weer heel onverwacht op mijn pad. Ik had het er al eens met Wim Willems over gehad dat het wel erg leuk zou zijn om die Leidse baan te delen, te meer omdat de

opdracht zowel de stadsgeschiedenis van Den Haag omvat als de algemene sociale geschiedenis, met de nadruk op migratie, en wij samen die twee aspecten aardig dekten. Daarom zit ik nu weer voor de helft in Leiden.

Als je nu Amsterdam en Leiden met elkaar vergelijkt?

Tja, ligt eraan op welk punt. Een van de grote verschillen is dat Leiden toch wel meer een 'club' is. Er is een hechter verband tussen de medewerkers. Dat was vroeger al zo en dat is nu nog steeds zo, constateer ik. Amsterdam is veel meer los zand. In Leiden is ook een veel grotere aanwezigheid dan op de UvA. Veel medewerkers zijn er bijna iedere dag. Ze zitten er op z'n minst zestig tot tachtig procent van hun tijd en het gebouw nodigt daartoe ook meer uit, denk ik. In Leiden is er ook meer een idee dat 'je er moet zijn'. En ik heb in Amsterdam altijd sterk het idee dat het eerder omgekeerd is, dat je er bijna alleen bij hoge uitzondering moet zijn. Een ander verschil is, maar dat geldt eigenlijk vooral voor de afgelopen jaren, dat ze in Leiden in vrij korte tijd veel nieuw personeel hebben aangenomen. Een echte wisseling van de wacht die hier in Amsterdam maar heel mondjesmaat of heel geleidelijk gaat. Dat kan ook liggen aan de leeftijdsopbouw van de staf van Geschiedenis. Feit is dat in Leiden nu echt een hele generatie jonge mensen is aangetreden.

Ja, die komen hier vandaan.

Voor een deel komen die inderdaad uit Amsterdam. Hoewel zeker niet allemaal, zoals Henk te Velde (hoogleraar Vaderlandse geschiedenis) uit Groningen en Luuk de Gijt (Oude geschiedenis) uit Utrecht. Ik vind het wel jammer dat Amsterdam hierin wat achterblijft, alhoewel de faculteit dat zogeheten nieuwe generatieoffensief heeft.

Een derde verschil met Leiden is dat de contacten met anderen buiten de vakgroep Geschiedenis, die zich wel met geschiedenis bemoeien, op een aantal punten vrij hecht zijn en soms ook geïnstitutionaliseerd. Met name geldt dat voor mensen die werken op het Niet-westen; dat wil zeggen degenen die zich vooral met het oosten bezighouden, met China, met Zuidoost Azië. Daar zie je allerlei lijntjes lopen tussen de vakgroep Geschiedenis en dat soort van specialisaties. Dat merk ik in Amsterdam veel minder, de vakgroep staat daar meer op zichzelf en ik zie niet zoveel samenwerking of wederzijdse kruisbestuiving met andere mensen in de faculteit. Zelfs niet met mensen van cultuurgeschiedenis, zoals Pim den Boer. Dat is toch wel gek. Dat komt natuurlijk ook omdat een aantal van die vakken hier niet is. Leiden heeft natuurlijk wel een traditie van Geschiedenis van het Niet-Westen en dat is gezien de trend richting 'World History' of 'Global History' natuurlijk wel aardig.

Wat is je leeropdracht?

De leeropdracht is heel algemeen sociale geschiedenis, waarbij wel is aangekend dat er speciale aandacht moet zijn voor de moderne stadsgeschiedenis van Den Haag, met de nadruk op immigratie en integratie en, zoals dat tegenwoordig heet, 'grote stadsproblematiek'. Dus ook sociale cohesie, dus niet alleen immigranten maar ook degenen die er al zijn en de relatie daartussen, dat is de meer specifieke invulling. Maar de leeropdracht zelf is vrij ruim als sociale geschiedenis gedefinieerd.

En daar kan je ook heel makkelijk de economische geschiedenis tegenaan plakken?

Jazeker, omdat bij veel van die kwesties de economische geschiedenis weliswaar niet voorop staat maar wel een belangrijke rol speelt. Migratie wordt natuurlijk heel sterk bestudeerd als een aspect dat samenhangt met arbeidsmarkten en daarmee zit je al onmiddellijk in de economische geschiedenis. Meestal worden niet alleen de motieven van immigranten, voor zover je die kunt achterhalen, heel systematisch onderzocht, maar ook de selectiviteit: waar men naar toe gaat, hoe lang men blijft. Dat is onlosmakelijk met arbeid en daarmee met arbeidsmarkten en daarmee met de economie verbonden. Dat blijkt onder meer uit de benadering van iemand als Piet Emmer in Leiden, en ook Richard Griffiths heeft wel over immigratie gepubliceerd.

226

In wat voor onderzoeksproject gaat het dan resulteren of resulteert het?

Wim en ik gaan ons de komende maanden buigen over wat we in Den Haag precies willen. Daarnaast zijn er allerlei verwachtingen in het Haagse bij beleidsmakers, bestuurders, musea, archieven en lokale historische verenigingen. Wim Willems is daarvoor het eerste aanspreekpunt, maar we draven daar ook wel samen op als het nodig is. Verder worden we geacht de komende vijf jaar een centrum voor *Modern Urban Studies* te ontwikkelen bij de Haagse Campus, waar Wim Willems is gehuisvest. Je moet dan denken aan cursussen voor ambtenaren en andere geïnteresseerden, maar ook aan onderzoek. Zo hebben we geld voor een aio en hebben we in december een opdracht van VROM binnengehaald om een bundel te schrijven over wat we kunnen leren van de stadsgeschiedenis als het gaat om het probleem van afnemende sociale cohesie.

Vandaar dat we nu druk bezig zijn met het ontwikkelen van plannen die met *urban studies* te maken hebben, uiteraard wel met een duidelijke historische dimensie, en waarin we ons zullen gaan richten op bevolkingsdynamiek. Dan kun je ook denken in de richting van een Historische Steekproef Nederland-achtig (HSN) onderzoek, maar aan de andere kant ook heel duidelijk gekoppeld aan hoe mensen in zo'n stad met elkaar zijn omgegaan en wat

voor identiteiten en conflicten daar hebben gespeeld, en dan kom je meer uit op de reguliere sociale geschiedenis. Daarbij vatten we Den Haag vooral als een gevalstudie. Dus wij zijn niet de mensen die de klassieke of de ouderwetse wat in zichzelf gekeerde stadsgeschiedenis voorstaan. Voorts zal Wim Willems zijn belangstelling voor het biografische kunnen botvieren. Zo heeft hij met veel succes een tweetal series autobiografische herinneringen aan de jaren vijftig en zestig in de *Haagsche Courant* gepubliceerd die erg veel reacties hebben opgeroepen. Dat vormt een mooi beginpunt voor historisch onderzoek waarin mondelinge geschiedenis centraal staat. Wanneer je die dan weer op wijk- en buurtniveau combineert met reguliere registratieachtige bronnen, zoals bevolkingsregisters, dossiers van de sociale dienst, politieregisters en dergelijke, dan krijg je een mooie combinatie van benaderingen en bronnen. Overigens is het zeker niet de bedoeling alleen in Den Haag onderzoek te doen. Vooral door vergelijkingen door de tijd en in de ruimte (met andere steden in binnen- en buitenland) hopen we ook zicht te krijgen op zowel de plaats van Den Haag binnen grotere netwerken als op meer universele verschijnselen die zich in allerlei steden afspelen en waarvoor een comparatieve methode bij uitstek geschikt is.

Betekent dat nu een breuk met racismestudies, migratiegeschiedenis...

Nee, ik denk het niet. Ik denk dat je juist racisme én migratie er heel mooi mee kunt combineren, want in veel van die onderwerpen die wij nu gaan entameren, daar zal de immigratie, zowel binnen- als buitenlandse, een belangrijke rol spelen omdat dat sterk met die bevolkingsdynamiek te maken heeft. Daarnaast zal ook de bestudering van processen van in- en uitsluiting door de tijd belangrijk blijven.

Een van de vragen die ons bezighoudt en die ook een belangrijke plaats in het onderzoek zal krijgen, is of er in de geschiedenis eerder momenten zijn geweest waarop politici en burgers het gevoel hadden dat de sociale cohesie verdween en men zich niet meer thuis voelde in de eigen stad. Het ligt voor de hand dan in de eerste plaats te kijken naar periodes waarin zich een grote bevolkingsdynamiek (immigratie en/of emigratie) voordeed. Denk aan na de oorlog toen al die nieuwe wijken ontstonden. Of je kunt ook verder teruggaan naar de tijd toen je een grote interne migratie naar Den Haag hebt gehad.

Zo zie je dan vergelijkbare dingen gebeuren, of misschien ook niet. Migratie zal daarin een grote rol spelen, maar ook dat soort racismestudies dat zich meer richt op insluitings- en uitsluitingsmechanismen. Dat zijn beide invalshoeken die we goed kunnen gebruiken.

Betekent dat ook dat je verbonden blijft aan het Instituut voor Migratie- en Etnische Studies (IMES)?

Ja, ik blijf verbonden aan het IMES en Wim ook. Ook omdat we allebei toch voor de helft van onze tijd in Amsterdam blijven werken. Dat zal op een iets lager pitje komen te staan omdat we hier nog maar voor de helft zitten. Maar het IMES wil ons er heel graag bij houden. Wij vinden het IMES ook interessant omdat het een hele duidelijke interesse in stedelijke processen heeft en een groot internationaal project coördineert (IMISCOE), waarbij ik betrokken ben. Daar sluiten onze nieuwe plannen ook heel goed bij aan.

Dat brengt mij op de volgende kwestie: de sterke en de zwakke punten van de economische en sociale geschiedenis. De laatste decennia, zeg maar vanaf pakweg 1980, is er de nodige kritiek op ons vak geweest. Het was natuurlijk voor een belangrijk deel verzet tegen kwantificerende geschiedschrijving en geschiedschrijving à la de Wageningse School en dergelijke. Daar zijn andere soorten geschiedschrijving voor in de plaats gekomen. Zie jij het ook als een ontwikkeling die afbreuk doet aan de betekenis van de economische geschiedenis?

228

Die meer culturele inslag bedoel je? De sterke kant van de economische geschiedenis blijf ik het kwantificerende element vinden. Om zowel continuïteit als verandering in de geschiedenis te kunnen begrijpen, kun je niet zonder een kwantitatieve benadering. Daar kun je zeker niet omheen. En daarnaast is er recentelijk meer aandacht gekomen voor het belang van institutionele actoren. Beide aspecten heb je nodig als je wilt begrijpen in welk krachtenveld het leven van mensen zich afspeelt, welke kansen ze hebben en hoe maatschappijen zich ontwikkelen.

Desondanks is er toch veel kritiek gekomen.

Ja, natuurlijk. Ik kan me wel voorstellen dat mensen zich in dat kwantitatieve iets minder thuis voelen. Hier komt bij dat die hele structurele economische en ook wel sociale geschiedenis maar een beperkte set van vragen heeft gehad en ook heeft willen beantwoorden.

Toch blijf ik een aantal van die lijnen in de economische geschiedenis, die vanaf de jaren zeventig/tachtig zijn uitgezet, belangrijk vinden. Maar het moet niet het enige zijn en ik denk dat de meer culturele geschiedenis die erbij is gekomen een verrijking is. Wel wordt die weer sterk bedreigd door een versnippering van onderzoeksvragen en van theorievorming.

Wat nu?

Ik zie dat de belangstelling voor economische geschiedenis bij studenten heel erg is afgenomen. Dat vind ik jammer en zorgwekkend, omdat ik de

economische geschiedbeoefening als een kernvak zie. Hoe moeten we de wereld begrijpen zonder economische geschiedenis? Dat kan natuurlijk helemaal niet. Je weet natuurlijk niet wat er in de toekomst gebeurt, maar goed, de faculteiten kijken natuurlijk wel degelijk naar studentenaantallen. Als economische geschiedenis er niet in slaagt om voldoende aantrekkelijk te zijn voor studenten dan zou dat wel consequenties voor leerstoelen kunnen hebben. Dat is niet te hopen, want nogmaals, ook voor de sociale geschiedenis is de economische geschiedenis een cruciaal vak. Zo kun je sociale geschiedenis niet goed begrijpen zonder de economische geschiedenis. Goed, we hebben gelukkig een Spinozawinnaar³⁸ in ons midden en ook een aantal veelbelovende jongere onderzoekers, maar ik weet niet of dat op de langere termijn genoeg is.

Als je het geheel nog eens overziend gaat kijken naar de belangstelling bij studenten voor echte pure economische geschiedenis, denk ik dat die klein is. Er zijn natuurlijk wel leerstoelen, maar er wordt relatief weinig aan puur economische geschiedenis gedaan. Zo houdt mijn collega Richard Griffiths in Leiden zich toch vooral met de Europese eenwording, EU en politieke economie bezig. Wat verder een volstrekt legitieme invalshoek is, maar het is wel wat afgedreven van de *core business* van economische geschiedenis. Als ik mij dus verplaats in de positie van facultaire bestuurders, nou ja, dan blijf ik dat wel zorgwekkend vinden.

229

Aantallen studenten uitgedrukt in studiepunten is natuurlijk een hele belangrijke zaak, want daar wordt je op afgerekend. De formatie is voor een belangrijk deel direct afhankelijk van de prestaties.

Je ziet bij heel veel studenten een huiver voor cijfers. Je ziet ze al schrikken bij een tabel bij wijze van spreken. Ik weet niet of de selectie van studenten anders is geworden door de tijd, of dat studenten die vroeger écht gegrepen werden door de economische geschiedenis nu misschien andere studies kiezen, en bijvoorbeeld bij economie terechtkomen.

Wel kunnen we misschien de aantrekkingskracht van het vak verhogen. Een van de manieren waarop je de economische geschiedenis misschien weer wat meer sexy kunt maken is wat Peer Vries, maar ook Karel Davids en Maarten Prak, doen op het vlak van de *world history*. Ik denk dat in de toekomst meer studenten zich daartoe aangetrokken zullen voelen. Wil je dat vak goed uitoefenen, dan is de economische dimensie ook heel erg belangrijk. Wellicht dat via die *world history* de economische geschiedenis weer een wat belangrijker rol kan gaan spelen.

³⁸ Jan Luiten van Zanden. Zie het interview met hem hieronder.

Het is wel een erg modieus begrip geworden.

Het is heel modieus, ja. Maar iets modieus is niet per se fout.

Het is daarom ook vluchtig.

Jazeker, maar om dat vluchtige te vermijden en om het echt een stevig vak te maken, heb je volgens mij een economische basis nodig. Dat zie je ook aan de centrale discussies in de *world history*, zoals over globalisering, die zijn heel sterk economisch gekleurd. Als je de *great diversion* discussie ziet over de vraag of China nu achter liep op Europa in de achttiende eeuw, dan gaat dat natuurlijk over economische geschiedenis en dat is ook iets waar mensen als Peer Vries en Patrick O'Brien zich op richten. Dat zijn interessante discussies. Maar niet als het postmodern of heel flodderig wordt, want *world history* kan natuurlijk ook een alibi zijn om de gekste dingen te doen. Je hebt ook daar weer een duidelijk paradigma en een duidelijke set van discussies nodig om dat vak echt vooruit te helpen. Maar goed, ik zie daar de economische geschiedenis wel een belangrijke rol in spelen en dat zie ik ook in mijn eigen vakgebied van de migratiestudies.

230

Een van de projecten waar ik mij, samen met broer Jan maar ook met collega's uit het buitenland, nu mee bezighoud, is om fundamenteeler na te denken over wat wij dan noemen *global migration history*, dat wil zeggen dat we heel geïnteresseerd zijn in mensen die migratiegeschiedenis bestuderen buiten het gebruikelijke Atlantische gebied. En daar zie je hele interessante dingen gebeuren. Zowel geografisch denk ik dat we dat moeten uitbreiden, en dus niet alleen een Europacentrisch of Atlantocentrisch beeld moeten hebben, maar ook in de tijd moeten we het uitbreiden.

Voor een eerste workshop over dat project op het NIAS hebben we allerlei specialisten uitgenodigd die zich echt met die héle vroege geschiedenis ('deep history') bezighouden. Dan hebben we het over 80.000 jaar geleden en dat zijn mensen uit de 'harde' wetenschappen, zoals historisch linguïsten, DNA-specialisten of 'population-genetics', zoals het in Amerika heet. En verder paleoantropologen en archeologen, die dus met heel andere soorten bronnen werken en vaak heel interessant onderzoek doen met belangrijke implicaties voor de geschiedenis van menselijke mobiliteit.

Verder zie je dat de fixatie op Europa en de Atlantische ruimte langzaam plaatsmaakt voor een bredere blik. Zo heb ik op het congres van de Social Science History Association in november 2005 een sessie georganiseerd over een artikel dat in 2004 in *The Journal of World History* is verschenen van een jonge historicus die bij de Columbia University in New York werkt, Adam McKeown. In dat artikel uit hij een fundamentele kritiek op de eenzijdige benadering van de globale migratiegeschiedenis. Zo laat hij zien, dat naast de massamigratie van Europa naar Amerika in de negentiende eeuw, toen

zo'n zestig miljoen Europeanen naar overzee vertrokken, er in de periode 1850-1940 twee andere centra waren (in Noord Azië en in Zuidoost Azië) waar net zoveel mensen naar toe gingen, om dezelfde (economische) redenen en in hetzelfde ritme. Daaruit leidt hij af dat er toen een geïntegreerde wereldeconomie tot stand kwam. Anders zou je niet zo'n mooie synchrone beweging in die drie systemen zien.

Er moet samenhang zijn.

Ja, er moet samenhang zijn. Het is ook eigenlijk een heel economisch verhaal wat hij houdt. Ik had hem en een aantal commentatoren gevraagd om aan de hand van zijn artikel daar eens op te reageren. Dat laat zien dat *world history* een nieuw licht kan werpen op onderwerpen die we al lang bestuderen. Als je die economische processen goed kunt doorgronden, dan kun je daar ook de sociale geschiedenis heel goed aan ophangen. Dat vind ik altijd de meest interessante manier om sociale geschiedenis te doen, om een economisch frame te hebben waardoor je kunt begrijpen wat de mogelijkheden, maar ook de onmogelijkheden van mensen zijn, of het nu gaat om sociale of geografische mobiliteit. Het zou mooi zijn wanneer *world history* de economische en sociale geschiedschrijving een nieuwe impuls kan geven.

